

Yapay Zekâ (YZ) ile Objektif Bir Tefsir Çeşidi Mümkün Mü? Is an Objective Type of Exegesis Possible Through Artificial Intelligence (AI)?

Dr. Öğr. Üyesi Nihat Demirkol

İğdır Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi,
Tefsir Anabilim Dalı,
tefsir63urfa@hotmail.com
İğdır/Türkiye

İğdır University
Faculty of Theology
Department of Tefsir
https://orcid.org/0000-0001-5929-8161
https://ror.org/05jstgx72

Dr. Öğr. Üyesi İbrahim Akgün

İğdır Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi,
Tefsir Anabilim Dalı,
ibrahim.akgun02@hotmail.com
İğdır/Türkiye

İğdır University
Faculty of Theology
Department of Tefsir
https://orcid.org/0000-0002-0051-6723
https://ror.org/05jstgx72

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü | Article Types
Geliş Tarihi | Received
Kabul Tarihi | Accepted
Yayın Tarihi | Published
Yayın Sezonu | Pub Date Season
Sayı | Issue
Sayfa | Pages

Araştırma | Research Article
23 Temmuz | July 2025
02 Aralık | December 2025
30 Aralık | December 2025
Aralık | December
44
65-96

Atıf | Cite as

Demirkol, Nihat - Akgün, İbrahim. “Yapay Zekâ (YZ) ile Objektif Bir Tefsir Çeşidi Mümkün Mü?”. *Usul İslam Araştırmaları Dergisi* 44 (Aralık 2025), 65-96.
<https://doi.org/10.56361/usul.1749146>

İntihal | Plagiarism

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir.
This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Yayıncı | Published by

İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi
İstanbul Sabahattin Zaim University

Telif Hakkı | Copyright

Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanır.

Author(s) publishing with the journal retain(s) the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Etik Beyan | Ethical Statement

Bu çalışma, etik kurul izni gerektirmemekte olup yalnızca literatür taramasına dayanmaktadır; çalışmada bilimsel ve etik ilkelere uyulmuş, tüm kaynaklar kaynakçada belirtilmiştir.

This study does not require ethics committee approval and is based solely on a literature review; scientific and ethical principles have been followed throughout the study, and all sources are listed in the references (Nihat Demirkol-İbrahim Akgün).

Yazarların Katkıları | Authors Contributions

Çalışmanın Tasarlanması: Yazar-1 (%60), Yazar-2 (%40), Veri Toplanması: Yazar-1 (%70), Yazar-2 (%30), Veri Analizi: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50), Makale Yazımı: Yazar-1 (%80), Yazar-2 (%20), Makale Gönderimi ve Revizyonu: Yazar-1 (%85), Yazar-2 (%15)
Conceiving the Study: Author-1 (%60), Author-2 (%40), Data Collection: Author-1 (%70), Author-2 (%30), Data Analysis: Author-1 (%50), Author-2 (%50), Writing the Article: Author-1 (%80), Author-2 (%20), Submission and Revision: Author-1 (%85), Author-2 (%15)

Yapay Zeka Kullanımı | Use of Artificial Intelligence

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde yapay zeka tabanlı araçlar kullanılmıştır. Tüm süreç boyunca akademik etik ilkelere sadık kalınmış; elde edilen çıktıların doğruluğu, özgünlüğü ve bilimsel niteliği yazarlar tarafından denetlenerek onaylanmıştır. Çalışmanın sorumluluğu tamamen yazarlara aittir. Artificial intelligence-based tools were utilized during the preparation of this study. Throughout the entire process, academic ethical principles were strictly followed. The accuracy, originality, and scientific quality of the outputs were reviewed and verified by the authors. The responsibility for the content rests entirely with the authors.

Öz

Kur'an'ın nüzûlünden günümüze kadar anlaşılması ve yorumlanması meselesi üzerine birçok söylem ve fikir beyan edilmiştir. Bu gayretin merkezinde insan aklı, niyeti ve zamanla oluşan kavrayış gücü yer almaktadır. Kur'an'ın açıklanması faaliyetini yerine getiren tefsir ilmi ise bireysel ve toplumsal etkilerle şekillenmiş; müfessirin içinde bulunduğu toplumun yanı sıra, inancı, ilmi birikimi ve kültürel donanımı gibi faktörler ayetlere yönelik tefsir faaliyetini doğrudan veya dolaylı olarak etkilemiştir. Bundan dolayı insan merkezli olan yorumun tabiatında izâflık/nisbîlik kaçınılmaz bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. İçerisinde yaşadığımız zaman diliminde birçok alanda olduğu gibi, Kur'an'ın anlaşılması ve yorumlanması alanında da teknoloji ile beraber insan faktörünün yanında yapay zekâ amili yer almaya başlamıştır. Bunun en esas temeli ise yapay zekânın yorum refleksidir. Nitekim yapay zekânın maneviyattan ve duygulardan yoksun olması ise onun objektif bir yorum ortaya koyabilme kabiliyetinin önünü açmıştır. Zira tefsir geleneğinde insan faktörünün de etkisiyle görüş beyan etme, reddiye yazma veya bir ideolojiye karşı savunma yapma gibi yönelimler doğal bir görünüm arz ederken, yapay zekânın herhangi bir inanca, duyguya ve mezhebe sahip olmaması konuyu başka bir boyutta ele alma imkânı sunmaktadır. Bu bağlamda yapay zekâ teknolojisinin duygulardan arınmış olması ve yorum üretme potansiyeline sahip olması “Yapay Zekâ ile Objektif Bir Tefsir Çeşidi Mümkün Mü?” sorusu önem arz etmektedir. Bu makalede, tefsirin tarihsel süreci içerisindeki sübjektifliğin kaçınılmazlığı ile yapay zekânın objektif yorum gücünün bir anlamda veri nötrlüğünü tefsir sahası bağlamında değerlendirilmektedir. Çalışmada yapay zekânın yorum üretme kapasitesi ile tefsir ilminin epistemolojik ve metodolojik temelleri karşılaştırılarak yapay zekânın objektiflik ölçüsü tespit edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Müfessir, Yapay Zekâ, Objektiflik, Yorum

Abstract

Since the revelation of the Qur'ân, various discussions have emerged regarding its comprehension and interpretation. At the center of this endeavor lies human intellect, intentionality, and an understanding shaped by time. The discipline of tafsîr (Qur'ânic exegesis), which explains the Qur'ân, has been shaped by both individual and societal factors. The exegete's faith, scholarly formation, and cultural environment, together with the characteristics of the society in which they live, directly or indirectly influence exegetical activity. Thus, subjectivity and relativity naturally arise in human-centered interpretation. In the contemporary period, as in many other fields, artificial intelligence (AI) has begun to appear alongside human interpreters in efforts to understand and interpret the Qur'ân. This development is grounded in AI's capacity for generating interpretive responses. The absence of spirituality, emotion, and sectarian identity in AI opens the possibility for a form of interpretive neutrality that differs from traditional human exegesis. While classical tafsîr often reflects human involvement through personal opinions, polemical engagements, or ideological tendencies, AI's data-driven structure offers a distinct perspective from which to approach the text. Within this framework, the question "Is an objective type of Qur'ânic exegesis possible through artificial intelligence?" becomes increasingly significant. This article examines the inevitability of subjectivity in the historical tafsîr tradition and evaluates the potential neutrality of AI within Qur'ânic studies. By comparing AI's interpretive capacity with the epistemological and methodological foundations of tafsîr, the study aims to assess the degree to which interpretive objectivity may be achievable through artificial intelligence.

Keywords: Tafsîr, Exegete, Artificial Intelligence, Objectivity, Interpretation

هل يمكن تحقيق نوع من التفسير الموضوعي باستخدام الذكاء الاصطناعي (AI)؟

الملخص

منذ نزول القرآن الكريم وحتى يومنا هذا طُرحت العديد من الآراء والأفكار حول فهمه وتفسيره، ويتصدر هذا الجهد العقل البشري بما يحمله من نية وقوة فهم تشكلت عبر الزمن، أما علم التفسير الذي يُعنى ببيان معاني القرآن فقد تبلور تحت سطوة التأثيرات الفردية والاجتماعية. إذ تأثر المفسر بمجتمعه الذي يعيش فيه، وبمعتقداته وتكوينه العلمي وثقافته العامة، وهي عوامل انعكست بصورة مباشرة أو غير مباشرة على نشاطه التفسيري تجاه الآيات. لهذا فإن النسبية في الفهم والتفسير تعد سمة ملازمة للطبع الإنساني في هذا العلم. وفي عصرنا الراهن، كما هو الحال في العديد من المجالات، بدأ الذكاء الاصطناعي يظهر في مجال فهم القرآن وتفسيره جنباً إلى جنب مع العامل البشري وبالتوازي مع التطور التقني، ويكمن الأساس الرئيس لذلك في قدرة الذكاء الاصطناعي على إنتاج تأويل أو تفسير، إذ إن افتقاره للمشاعر والروحانيات يفتح أمامه إمكانية تقديم قراءة أكثر موضوعية للنص، فبينما تبدو الميول الإنسانية كالنصب عن الرأي أو الرد على الخصوم أو الدفاع عن توجه فكري أمراً طبيعياً في التفسير البشري، فإن حقيقة خلو الذكاء الاصطناعي من أي معتقدات أو مشاعر أو انتماء عاطفي أو مذهبي يمنحه الفرصة لمعالجة القضية في بُعد آخر ومن زاوية نظر مختلفة، في هذا السياق، تبرز أهمية السؤال: «هل يمكن توليد نوع من التفسير الموضوعي بواسطة الذكاء الاصطناعي؟» تتناول هذه الدراسة تقييم حتمية الذاتية في العملية التاريخية للتفسير، وتقارنها بما يُسمى حياد البيانات لدى الذكاء الاصطناعي في سياق مجال التفسير، وتحاول الدراسة تقويم مدى موضوعية الذكاء الاصطناعي من خلال مقارنة قدرة الذكاء الاصطناعي على إنتاج التفسير مع الأسس المعرفية والمنهجية لعلم التفسير.

الكلمات المفتاحية: التفسير، المفسر، الذكاء الاصطناعي، الموضوعية، التأويل

Giriş

İnsan, kendisine isimlerin öğretilmesinden¹ itibaren eşyaya ve nesneye ait isimler üzerinden bir anlam örgüsü oluşturmaktadır.² Bu anlam dünyası ise insanın vefatına kadar sürekli değişmektedir. Dolayısıyla anlamak insan varoluşunun kaçınılmaz kaderidir. Tefekkür eden bir varlık olarak insan, ne zaman eşyaya veya nesneye bakmışsa, onların isimleri üzerinden bir anlamla karşı karşıya gelmektedir. Çünkü her eşya ve nesne her insan için veya aynı insan için farklı zamanlardaki bakış durumuna göre kendini yeniden açmakta, yeni bir yüzünü göstermektedir. Aynı metni okuyan iki kişi, aynı müsemmalar üzerinden farklı anlamlar çıkarabilirken; aynı kişi farklı zamanlarda okuduğu aynı metinden de farklı anlamlar inşa edebilmektedir. Dolayısıyla metnin literal/gerçek ya da zahiri anlamının tamamını transfer etmek neredeyse mümkün değildir. Zira anlam malumat değil, yeni meydana gelen dinamik bir hadise/oluşumdur.³

Kur'an'ın tefsir ve te'vil faaliyetinde Müslümanların beklentileri çok üst düzeydedir. Zira Kur'an'ın tartışılmaz bir otorite olarak ilahi kaynaklı olması⁴ ve sonsuz anlam derinliği, onları bu kanaate sevk etmektedir.⁵ Nitekim geçmişten günümüze kadar Kur'an'ın anlaşılması üzerine ortaya konulan tefsir/açıklama ve te'vil/yorum külliyatları bunu göstermektedir. Bu da Kur'an'ın ifade ettiği nihai hakikate ulaşmanın ne kadar zor olduğunu ve metnin yorumunda izafilik/nisbîlik olduğuna dair maddî belgelerdir. Bu kadar zengin yorum dünyasında öne çıkan mühim şey ise ilahi kaynaklı olan tek ve aynı metinden söz edilmesine mukabil, söz konusu metin üzerinden okuyucu ve te'vil edici bakımından birçok okumaların ve yorumlamaların metnin ana ilkelerine bağlı kalmak şartıyla ortaya çıkan farklı okumanın ve yorumlamanın temayülleridir.⁶ Bu konuda İbn Aşûr'un (ö.1973) şu ifadeleri dikkat çekicidir:

Tefsirler ve Kur'an'ın anlamlarının aktarıldığı kaynak eserler kendilerine Allah'ın kitabını anlamaya dair verilmiş olan ilmi rızık ve kavrayış sayesinde genişleyip vüs'at

1 el-Bakara 2/31.

2 Fahrüddin Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb* (Beyrut: Dâru l-hyâi't-Turâsî'l-Arabî, 1999), 2/397.

3 Burhanettin Tatar, "Kur'an'ı Anlama Sorunu Üzerine Bazı Düşünceler", *EskiYeni* 26 (Bahar 2013), 195.

4 eş-Şuarâ 26/192; Sadık Kılıç, *Tarihsellik ve Akılcılık Bağlamında Kur'an'ı Anlama Sorunu* (İstanbul: İhtar Yayıncılık, 1999), 74.

5 Ebu Hayyan Endülüî, *el-Bahrü'l-Muhît* (Beyrut: Daru'l-Fikr, 1999), 4/536; Muhammed Ali Sabunî, *Safvetu'l-Tefsir* (Kahire: Daru's-Sabunî, 1997), 1/366-367.

6 Ali Harb, "en-Nassû ve'l-Hakika", *Nakdu'l-Hakika* (Beyrut: el-Merkezu's-Sekafe el-Arabî, 1993), 49; Kılıç, *Tarihsellik ve Akılcılık Bağlamında Kur'an'ı Anlama Sorunu*, 75.

kazanmadı mı? Alimlerimizin Kur'an'ın hayranlık uyandıran yönleri bitip tükenmez şeklindeki sözleri tefsirin genişlemesi sayesinde manaların da vüs'at kazanması ile tahakkuk etmedi mi? Şayet böyle olmasaydı, Kur'an tefsiri az sayıdaki birkaç sayfa ile sınırlı kalmaz mıydı? Sonra şayet tefsir, Kur'an kelimelerinin sadece Arapça bakımından beyan edilmesi ile sınırlı olsaydı tefsir çok az ve kifayetsiz olurdu. Oysaki sahabenin alimlerinin bu konuda çok görüş beyan ettiklerini görmekteyiz. Kur'an tefsiri konusunda onlardan sonra gelen tabii ise kendi görüş ve ilimleriyle daha çok hüküm istinbatında bulunmuşlardır.⁷

Şüphesiz ki metnin anlaşılması ve yorumlanması serüveninde kullanılan usul ve metotların tayin edici oluşları geçmişte olduğu gibi, bugün ve yarın da tesirli olacaktır. Dolayısıyla yorumun dinamizmi veya durağanlığı tefsir metotlarına getireceğimiz değişik boyutlarla doğrudan münasebet içinde olacaktır. Bu bağlamda metnin mantığından hareketle ihtiva ettiği anlamları öne alan “*harfî, ibareci, nesnel okuyuş*” ile -bir anlamda rivayet tefsir metodu- metnin anlamı üzerinden tarihsel ve toplumsal şartlar bağlamında bir okuma fiilinin gerçekleştirilmesi yani “*özel, tecrübi*” okuyuş biçimi -bir anlamda dirayet tefsir metodu- ortaya çıkmaktadır.⁸ Bu bağlamda Müslümanların düşünce tarihinde Kur'an'ın anlaşılması ve yorumlanması meselesi en temel meselelerden bir tanesi olmuştur.⁹ Zira Kur'an'ın tenzilinden yaşadığımız çağa kadar anlaşılması ve yorumlanması faaliyetinde insan faktörü her zaman merkezde yer almıştır. İnsan faktörünün olduğu yerde ise subjektif/indî yorumun ve anlaşılmanın olması mümkündür. Nitekim insani zaafılar ve ön yargılar yorum serüvenini farklı yönlerle çekebilmektedir. Bundan dolayı da özellikle Kur'an tefsiri faaliyetini yürütmekte olan müfessirlerde olması gereken birçok özellik zikredilmiştir.¹⁰ Hatta Muhammed Abduh (ö. 1905/1322) bu konuda klasik tefsirlerin müfessirlerini “*Menar*” tefsirinin çeşitli yerlerinde eleştirmiştir. Abduh, müfessirlerin okuyucuları Kur'an eksenli bir düşünce sisteminden uzaklaştırarak sürekli kelim, usul, fikhî terimler ve mezhep olgularına bağlı kalmalarından dolayı eleştirmektedir.¹¹

7 Muhammed Tahir İbn Aşûr, *et-Tahrir ve'l-Tenvir* (Tunus: Dâru Tunusiyye, 1984), 1/28.

8 Kılıç, *Tarihsellik ve Akılcılık Bağlamında Kur'an'ı Anlama Sorunu*, 73.

9 Hasan Yılmaz, *Anlam ve Yorum Bağlamında Kur'an'ın Anlaşılması* (Ankara: Gece Akademi, 2019), 21.

10 Geniş Bilgi İçin Bk.: Cevdet Bey, *Tefsir Tarihi* (İstanbul: Kamil Matbaası, 1927), 28-33; Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi (Tabakatu'l-Müfessirin)*, çev. Abdulaziz Hatip (İstanbul: Semerkand Yayınları, 2018), 169-207; Mesut Kaya, “Dönemsel İlmî Şartların Müfessirin Donanımı Üzerindeki Belirleyiciliği –Klasik ve Modern Dönem Mukayesesi–”, *Marife* 13/3 (K 2013), 9-31.

11 Muhammed Abduh-Reşid Rıza, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Hakim -Tefsiru'l-Menâr-* (Kahire: Daru'l-Menar, 1947), 1/7, 4/280.

Kur'an'ın anlam derinliğine işaret eden bir diğer vecih ise; murad-ı ilahiyi ortaya koyma bağlamında onu anlama ve yorumlama faaliyetinde bulunan müfessirlerin tefsirlerine verdikleri isimlerdir. Mesela Taberî'nin (ö.922/310) "*Kur'an Ayetlerinin Tev'ilinin Beyanını Kendisinde Toplayan*" anlamındaki "*Câmiu'l-Beyan 'an Te'vili Ayi'l-Kur'an*" adlı eseri, Maturidî'nin (ö. 945/333) "*Ehl-i Sünnetin Te'vili/Yorumu, Kur'an'ın Te'vili/Yorumu*" anlamındaki "*Te'vilâtü Ehli's-sünne/Te'vilâtü'l-Kur'an*", Zemahşerî'nin (ö. 1144/538) "*Te'vil Çeşitlerinde Farklı Görüşlerin Kaynaklarını ve Tenzilin Kapalı Kısımlarının Hakikatlerini En İyi Açıklayan*" manasına gelen "*el-Keşşâf 'an Haqâ'iki Gavâmi'zî't-Tenzîl ve 'Uyûni'l-ekâvil fî Vücûhi't-Te'vil*"i, Razî'nin (ö. 1210/606) "*Gaybın Anahtarları*" anlamındaki "*Mefâtihu'l-Gayb*" eseri ve Beydâvî'nin (ö. 1287/685) "*Tenzilin Nurları ve Te'vilin Sırları*" anlamında "*Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vil*" adlı eseri de Kur'an'ın bitmeyen anlam derinliğine dair belgeler mahiyetindedir. İlahi kelâmın anlam derinliği ve ilahi otoritesi Müslümanları bu metni anlama gayretinde muhtelif metotlar ortaya koymaya sevk etmiştir. Zira tefsir külliyatı içerisinde bu metotların çok örneği bulunmaktadır.¹² Nitekim tefsirler tarihsel-sosyal bağlama dayalı dirayet yöntemini ihtiva eder. Dolayısıyla zaman içerisinde farklı anlayışlara imkân tanıma bir tercihten öte mecburiyet halini almaktadır. Günümüzde ise, tefsir ve te'vil faaliyetine etki edebilecek dijital bir amil ortaya çıkmıştır. İnsanî duygulardan uzak bu amil "Yapay zekâ objektif bir tefsir ortaya koyabilir mi?" gibi sualleri gündeme getirmiştir. Zira tefsir geleneğinde insan faktörünün doğallığı, yorumun nisbîliğini beraberinde getirirken, yapay zekâ tarafsızlık iddiasıyla yeni bir okuma sunmaktadır.

Çalışmanın Maksadı

Buraya kadar ifade ettiğimiz düşünce dünyasından hareketle çalışmamızın maksadı, tefsir ilminde eskiden beri tartışılan ve çeşitli metot ve kaidelerle sınırları çizilmeye çalışılan anlamın sübjektifliği konusunu, yapay zekâ bağlamında ele

12 Bkz.: Muhammed b. Cerir Taberî, *Câmiu'l-Beyan 'an Te'vili Ayi'l-Kur'an* (Kahire: Müessesetu'r-Risale, 2000); Ebu'l-Fida İsmail b. Şihabiddin Ömer b. İbn Kesîr, *Tefsiru'l-Kur'an'il-Azim* (Riyad: Daru't-Tayyibe, 1999); Muhammed b. el-Ferrâ Begavî, *Me'alimu't-Tenzil* (Beyrut: Dâru İhyai't-Turasi'l-Arabi, 1999); Ebu Mansur Muhammed b. Mahmud Maturidî, *Te'vilâtü'l-Kur'an* (Lübnan: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2005); Razî, *Mefâtihu'l-Gayb*; Nasiruddin Ebu Said Muhammed Beydâvî, *Envârü't-Tenzil ve Esrârü't-Te'vil* (Beyrut: Dâru İhyai't-Turasi'l-Arabi, 1998); Ebu'l-Kasım Mahmud b. Ömer Carullah Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an Haqâ'iki Gavâmi'zî't-Tenzîl ve 'uyûni'l-Ekâvil fî Vücûhi't-Te'vil* (Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-Arabi, 1987); Abduh-Rıza, *Tefsiru'l-Menâr*; Ayrıca Geniş bilgi için bkz. Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*.

almaktır. Nitekim “objektif tefsir” iddiası ile yapay zekânın bazı ayetler özelinde müfessir rolü üstlenip üstlenemeyeceği sorgulanmaktadır. Dolayısıyla tefsirdeki yorum çeşitliliği ve insan faktörüne karşı dijital üretkenliğin ilahi metnin anlamlandırılmasında salt veri bağlamında yapılan okumaların sınırları ortaya konulacaktır.

Çalışmanın Kapsamı ve Metodu

Çalışmamızın kapsamı yapay zekânın bir çeşidi olan *ChatGPT* GPT-4¹³ modeli yapay zekâ uygulaması ile objektif/nesnel bir tefsir çeşidinin mümkün olup olmadığı tartışılacaktır. Bu bağlamda yapay zekâya yoruma açık bir tane müteşabih ayet, bir tane kısa sure ve müşkilü'l-Kur'an ilmi bağlamında seçtiğimiz iki ayete yaptığı tefsir ile müfessirlerin tefsirleri karşılaştırılacak ve bu şekilde tefsir de yapay zekânın yorum üretme kabiliyeti ve kapasitesi ortaya konulacaktır. Ancak istatistiksel olarak bu üç soru yeterli değildir. Farklı konuları içeren ayetler sorularak örnekler artırılmıştır. Fakat yukarıda belirttiğimiz üç soru dışındaki diğer sorulara müfessirlerin görüşlerine başvurulmamış sadece YZ'nin ortaya koyduğu cevaplar değerlendirilmiştir. Çalışmada kullanılan yöntem ise nitel ve doküman analiz metodudur. YZ'nin belirli sayıdaki ayetlere verdiği cevaplar, müfessirlerin yorumları ile karşılaştırılması nitel yöntemi oluştururken, karşılaştırmada tefsir metinlerinin kullanılması ise doküman analiz metodunu belirlemektedir.

Alanda Yapılan Çalışmalar

Yaptığımız araştırmada ise yapay zekâ ile objektif tefsir çeşidi üzerine yapılmış bir çalışmaya rastlamadık. Ancak tefsir ve yapay zekâ ilişkisine değinen birkaç çalışma bulunmaktadır. Mesela “Yapay Zekâ Modellerinin Tefsir Tarihi Özelinde İncelenmesi”¹⁴ çalışması tefsir ilminin tarihi ile alakalı sorular üzerinde YZ'ye sorular sorduğu gibi çalışmada istatistiksel veriler kullanılmıştır. Başka bir çalışma olarak da “Kur'an Araştırmalarında Yapay Zekâ”¹⁵ adlı kitap çalışması yapılmış ancak objektif tefsir ile ilgili herhangi bir veri ortaya konulmamıştır.

13 ChatGPT (GPT-4), Erişim 12 Mayıs 2025.

14 Sevim Gelgeç, “Yapay Zekâ Modellerinin Tefsir Tarihi Özelinde İncelenmesi”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 24/3 (31 Aralık 2024), 493-519.

15 İrfan Kara, *Kur'an Araştırmalarında Yapay Zekâ* (İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 2024).

Yapay Zekâ Uygulamasına Verilen Komutlar ve Objektiflik Ölçütü

Çalışmada kullanılan ChatGPT -4 uygulamasına bireysel herhangi bir komut verilmemiştir. Uygulamaya veri aktarımı yapılmadığı gibi tarafımızdan herhangi bir eğitime de tabi tutulmamıştır. YZ uygulamasına soru sorulurken sadece ayetin tefsir edilmesi istenmiştir. Çalışma kapsamında objektiflik ölçütü olarak da YZ'nın verdiği cevaplarda tarafsızlık, lafzi sadakat ve bağlam bütünlüğünü esas alınmıştır. YZ'nın herhangi bir mezhebe ve ideolojiye taraftarlık yapmaması, değerlendirmelerde metne sadık kalması ve belirli bir grubu veya coğrafyayı esas almayarak değerlendirmede bulunması kuralları objektiflik için önemli ilkelerdir. Objektif ölçütü olarak bu saydıklarımız yeterli olmayabilir. Ancak çalışmada makalenin sınırlılığı dikkate alınarak ilgili ölçütlerle yetinilmiştir.

Yapay Zekânın Tanımı

İnsanlık yaşadığı dünyayı kolaylaştırma ve dönüştürme adına birçok buluş gerçekleştirmiştir. Hiç şüphesiz ki son yıllarda ortaya çıkan yapay zekâ ise insanların ortaya koyduğu en önemli icatlardan bir tanesidir. Fredkin'e (2023) göre yapay zekâ sadece günümüz için değil insanlık tarihi boyunca ortaya çıkan en önemli vakalardan bir tanesidir.¹⁶

Kavramsal olarak makine zekâsı, taklit zekâ, düşünen makine gibi alternatif kavramlar öne sürülmüş olsa da yapay zekâ kavramı en yaygın olarak kullanılan terimdir.¹⁷ Sözlük olarak doğal karşıtı, sentetik, suni yapmacık gibi anlamlara gelmektedir.¹⁸ Terim anlamı ise "Bir bilgisayarın, bilgisayar kontrolündeki bir robotun veya programlanabilir bir aygıtın insana benzer biçimde algılama, öğrenme, fikir yürütme, karar verme, sorun çözme, iletişim kurma vb. işlevleri sergileyebilme yeteneği"¹⁹ olarak açıklanmaktadır. Bu terimi ilk defa kullanan ise John Mc Carthy'dir. Zira 1955 yılında yaptıkları bir araştırmada "*Artificial Intelligence*/yapay zekâ" terimini kullanmışlardır.²⁰

16 Ayşenur Topçuoğlu, "Yapay Zekâ", *Bilim ve Teknik Dergisi* 409 (Aralık 2001), 38.

17 Utku Köse, *Yapay Zekâ Felsefesi* (İstanbul: Doğu Kitabevi, 2022), 34-37.

18 Kara, *Kur'an Araştırmalarında Yapay Zekâ*, 18.

19 TDK, "Yapay Zekâ" (Erişim 30 Eylül 2025).

20 Jean Paul Haton-Marie Christine Haton, *Yapay Zekâ*, çev. Ayşen Emekçi-Alev Türker (İstanbul: İletişim Yayınları, 1991), 8; Atıncı Yılmaz, *Yapay zekâ* (İstanbul: Kodlab Yayınları, 2020), 6.

Yapay zekâ insan zihnini taklit etmeye yönelik geliştirilmiş bir buluştur. Nitekim “makine düşünebilir mi?”²¹ sorusu üzerinden temelleri atılan ve zaman içerisinde gelişen bir mekanik işleme düzenidir. Yapay zekânın gelişim süreci, tarihsel olarak farklı dönemlerde ele alınmıştır. Ancak 2010 ve sonrası derin öğrenme ve üretken modellerin sıçrama yapması yapay zekâyı insanların günlük hayatının bir parçası haline getirmiştir. Günümüzde piyasada en çok kullanılan ve öne çıkan yapay zekâ modellerden bir tanesi de ChatGPT’dir. Bu uygulama hem üretken hem de sohbet robotu olarak kullanılmaktadır. Üretken Yapay zekâ modellerinin farklı noktası temel algoritmik tahminlerden ziyade kendisine ait özgün içerikler oluşturabilmesidir.²² Nitekim bizi bu çalışmaya sevk eden yapay zekânın içerik üretebilmesidir.

1. Objektif/Nesnel Tefsirin Tanımı ve İmkânı

Öncelikle nesnellikten maksadın ne olduğunu ifade etmek gerekir. Nesnel kavramı sözlük olarak metinde özdeşlik, doğruluk, hakikat gibi anlamlara gelmekte olup öznel kavramının da karşıtıdır. Nesnel, taraf tutmadan yapılan inceleme anlamına da gelmektedir.²³ Bu bağlamda nesnel tefsiri, Kur’an ayetlerinin mezhebi ve ideolojik etkilerden uzak, lafza uygun bir şekilde tefsir etmek olarak tanımlayabiliriz. Batı da *hermenötik/yorumbilim* adıyla ortaya çıkan metin yorumlama disiplini nesnel yorumun zeminin oluşturan temel olgudur.²⁴ Kur’an’ı Kerim ise salt lafzi bir metin olmaktan ziyade, ihtiva ettiği anlamlar sosyo-kültürel ve bağlamsal boyutlarla şekillenmiş bir ilahi kelimedir. Bu durum Kur’an’ı sıradan bir metin çözümlemesinin ötesine taşımaktadır. Zira bu bağlamda tefsir faaliyetinde özellikle de akademik düzeydeki çalışmalarda anlamı net bir şekilde ortaya koymak nihai hedef olmuştur.²⁵ Bu da objektif/nesnel tefsir gibi kavramlarla ifade edilmiştir. Ancak söz konusu çok anlamlı bir metin olan Kur’an olunca, tefsirde objektiflik ciddi tartışmaları da beraberinde getirmektedir. Zira Kur’an, nüzûlünden bu yana sürekli bir anlam arayışın muhatabı, tefsir ise her dönemde farklı düşünce

21 Alan Mathison Turing, “Computing Machinery and Intelligence”, *Mind* 59 (1950), 433-460.

22 Kara, *Kur’an Araştırmalarında Yapay Zekâ*, 37.

23 Yavuz Kılıç, *Nesnellik Kavramı* (Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1997), 5-21.

24 Ülker Gökberk, *Yorumsama Kuramı Açısından Yazın Eleştirisi* (Ankara: TDK Yayınları, 1980), 167-175.

25 Orhan Güvel, “Sebeb-i Nüzulle Yetinmenin Âyetlerin Nesnel Anlamlarını Tespitte Yol Açtığı Sorunlar: Hucurât 49/12. Âyeti Örneği”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/1 (15 Mart 2025), 76.

sistemleri ile iç içe gelişmiş bilim dalı özelliği taşımaktadır. Her dönemin anlayışı ise tefsir metinlerine farklı yansımıştır. Bu da zaman içerisinde tefsirde nesnellik tartışmalarını ortaya çıkarmıştır.

Modern dönemde ortaya çıkan çağdaş düşünürler, Zerkeşî'nin (ö. 794/1392) *“Müfessir nakilcidir.”*²⁶ ifadesinin problemleri tek başına çözemeyeceği düşüncesinden hareketle, İslam dünyasının içinde bulunduğu buhranlardan kurtulma gayesi bağlamında ayetlerin anlamında nesnel bir yorum metodu ortaya koymaya çalışmalarıdır.²⁷ Nitekim Ebu Zeyd (ö. 1431/2010) bu konuda “kültürel nesnellik” ve “mutlak nesnellik”ten bahseder. Ebu Zeyd’e göre mutlak nesnellik mümkün değildir. Zira her metin ve yorumcu zaman ve mekanla kayıtlıdır. Bu da mutlak nesnelliğin imkansızlığını ortaya koymaktadır. Kültürel nesnellik ise metnin derinliklerine inilmesi ve bütüncül çözüme yöntemlerinin dikkatle kullanılmasıdır. Kültürel nesnellikte zaman içerisinde yeni anlamlar ortaya konulabilir. Fakat önceki anlamları tamamen geçersiz kılmaz.²⁸ Gadamer’in “ufuk kaynaşması” ve Fazlurrahman’ın “çifte hareket” modeli ise anlamın hem metin hem de yorumcuyla birlikte şekillendiğini vurgular. Bu düşünceye göre nesnellik mutlak bir tarafsızlık değildir. O, metodun tutarlılığı ve bağlamın dikkate alınmasıyla şekillendirilen bir yorumdur. Böylece müfessir veya yorumcu metne hükmetmekten ziyade mana dünyasını beraberce inşa eden bir konuma yerleşir.²⁹ Dolayısıyla tefsir türlerinden sadece biri üzerinden anlam inşasına çalışmak müfessir, yorumcu veya okuyucuyu eksik bırakabilir. Nitekim her tefsir türü mensup olduğu akımı idealleştirme eğilimindedir. Örneğin rivayet tefsirleri ağırlıklı manayı rivayet etrafında şekillendirirken, dirayet tefsirleri mezhep etrafında, işarî tefsir ise batını yorum dünyasında inşa etmektedir.³⁰ Şunu da ifade etmek gerekir ki rivayet türü tefsirler yorumdan bağımsız olmadıkları gibi dirayet tefsirleri de nakilden bağımsız değildir. Her iki tür içerisinde farklı metotlara ait tefsir malzemesi bulunmaktadır.³¹

26 Muhammed b. Abdullah Burhaneddin Zerkeşî, *el-Burhan fi ulumi'l-Kur'an* (Beyrut: Daru İhya-i Kutubi'l-Arabî, 1957), 2/166.

27 Muhsin Demirci, *Kur'an Tarihi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2015), 329.

28 Nasr Hamid Ebu Zeyd, *İlahi Hitabın Tabiatı*, çev. Mehmet Emin Maşalı (Ankara: Kitabiyat Yayınları, 2001), 290-291.

29 Hans-Georg Gadamer, *Hakikat ve Yöntem*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay (İstanbul: Paradigma Yayıncılık, 2000), 362-370; Fazlurrahman, *İslam ve Modernlik: İslah Çizgisinde Düşünceler* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1990), 13-29.

30 Mustafa İslamoğlu, *Kur'an'ı Anlama Yöntemi -Tefsir Usulü-* (İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2017), 289.

31 Mustafa Öztürk, *İlahi Hitabın Tefsiri* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2018), 33.

Diğer yandan tefsirdeki doğal uyum olan öznelliğin kaçınılmazlığını da ifade etmek gerekir. Zira tefsir ve te'vil'in doğal yapısı özellikle de te'vil'in sürekli bir anlam yolculuğu bulunmaktadır.³²

Bu iki temel yaklaşım -öznellik ve nesnellik- gayb ve şühud alemlerinin anlaşılması için esas olan metodlardır. Öznelliğin merkezi kalptir ve hakikata karşı 'duygusaldır', yani 'hassas' tır. Demek: ki, öznelliğin tecrübesi duygulara dayanmaktadır. Nesnelliğin merkezi ise akıldır, bu da duyu organlarına dayanmaktadır. Eğer vahiy olmasaydı kalp, duyguları ile, akıl da duyuları ile tamamen birbirinden kopuk kalırdı. Öznel ve nesnel yaklaşımları tam bir uyum içinde birleştiren vahiydir. Bunların kopuk katması halinde din anlaşılmaz. Diğer taraftan vahiy olmazsa nesnelerin özneye olan ilgisi ve onların gayba olan delaletleri gizli kalırdı.³³

Klasik dönem tefsirine baktığımızda müfessirlerin genellikle mezhep ve meşrep ekseninde hareket ettikleri görülür. Bu durum özellikle de dirayet tefsir metodu bağlamında yazılan tefsirlerde öne çıkmaktadır. Mesela tefsir sahasında öne çıkan Zemahşerî "*el-Keşşâf*" tefsirinin mukaddimesinde *ولقد رأيت إخواننا في الدين من أفاضل الفئة الناجية العبدية "Gördüm ki fırka-i nâciye olan Ehl-i Adalet'e mensup önde gelen din kardeşlerimiz..."* ifadeleri tefsirinin öznellik taşıyacağının delilidir.³⁴ Bunun yanında Zemahşerî'nin mensup olduğu mezhebin görüşlerini öne çıkarması da öznelliğin başka bir örneğidir.³⁵ Diğer yandan Razi'nin "*Mefâtihu'l-Gayb*",³⁶ gibi öne çıkan dirayet metotlu tefsirler ise kendi düşüncelerini savunmak amacıyla kaleme alına tefsirlerdir.

Rivayet türü eserlere baktığımızda ise nesnelliğin biraz daha önde olduğunu ifade etmek mümkündür. Mesela Taberî'nin "*Cami'u'l-Beyan*" adlı tefsirinde, tefsir ettiği ayetlerle ilgili rivayetlerin hemen hemen hepsini ortaya koyması bir nesnellik hareketi olarak okunabilir. Fakat Taberî'nin rivayetleri ortaya koyduktan sonra kendi görüşlerini açıklaması objektifliğin imkansızlığını ortaya koymaktadır. Zira mukaddimesinde hem objektif hem de kısmen öznel eğilimini koruyacağını belirten ifadeleri *şöyledir*:

İnşallah biz -O'nun tev'ilini ve manalarını izah ederken- bu konuda insanların muhtaç oldukları bütün şeyleri kapsayan, kendisi dışındaki kitaplara ihtiyaç bırakmayan bir

32 Ahmet Sait Sıcak, *Kur'an Tefsirinde Öznellik* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013), 81-122.

33 Alparslan Açıkgöçer, "Tefsir Usulünde Bütünlük Sorunu (Uygulamalı Bir Çalışma Denemesi)", *İslami Araştırmalar* 3/3 (1989), 99.

34 Zemahşerî, *el-Keşşâf*, "Mukaddime", 3.

35 Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/666, 2/628-629.

36 Bkz.: Razi, *Mefâtihu'l-Gayb*, 2/323, 445, 3/578, 583, 4/60, 86, 99, 5/302, 329, 353, 32/255, 289, 292.

kitap hazırlamaktayız. Biz, bu konuda bize ulaşan bilgilere göre ümmetin üzerinde ittifak etmesiyle ittifak edilen delilleri ve ümmetin ihtilaf etmesiyle ihtilaf edilen delilleri bildireceğiz. Mezheplerin her birisinin gerekçesinin gerekçesini açıklayacağız. Bu mezheplerden hangisinin doğru olduğunu belirteceğiz. Bunu mümkün olan en veciz ve en kısa şekilde açıklayacağız.³⁷

Nihai olarak tarihsel süreç içerisinde mezhebi tefsirlerin telif edilmesi özellikle de dirayet metoduyla yazılan tefsirlerde öznellik ve nesnellik arasında gel-gitler görülmektedir. Nitekim müfessirin içerisinde bulunduğu doğal ortam ayetlerin tefsirini etkilemektedir. Dolayısıyla tefsir ilminde mutlak bir nesnellikten söz edilmesi mümkün olmadığı gibi mutlak bir öznellikten de bahsetmek mümkün değildir. Zira aynı ayet veya konu üzerinde farklı birçok rivayetin olması nesnellik için bir zemin oluştururken öznellik içinde alan açmaktadır. Ayrıca bazı ayetlerin müteşabih olması da müfessiri öznelliğe yönlendirmektedir.

Şimdi üç örnek üzerinden yapay zekânın objektif tefsir çeşidine ne derece katkı yapabileceğini ele almaya çalışacağız. Bunlardan biri müteşabih ayet biri kısa sure ve birbiriyle zıt gibi görünen iki ayeti ele alacağız. Ancak istatistik olarak bu üç örnek yeterli düzeyde olmayacağı için ek olarak muhtelif ayetleri yapay zekâ uygulamasına soracağız. Fakat ek olarak soracağımız muhtelif ayetler ile ilgili müfessirlerin görüşlerine başvurmayacağız. Zira bu durum makale hacmini genişletmenin yanında ilk üç örnek üzerinde müfessirlerin ve yapay zekâ arasındaki farklılıkları ortaya konulması yeterli fikir vereceği kanaatindeyiz.

2. Müfessirlerin Yorumu ile Yapay Zekâ Yorumunun Karşılaştırılması

Geçmişten günümüze kadar yazılmış her tefsir Kur'an'ı anlamaya gayret etmenin bir ürünüdür. Bu bağlamda ortaya konan tefsir eserini müfessirin bilgi birikimi, inanç dünyası, bireysel tecrübesi ve sosyo-kültürel durumun şekillenmiş yorumu olarak ifade edebiliriz. Dolayısıyla her tefsir, müfessirin epistemolojik konumu, ideolojik yönelimi ve zihinsel altyapısı ile ilişkili olduğunu belirtmek mümkündür. Bu yönüyle düşündüğümüzde objektif tefsirden bahsetmek söz konusu değildir. Zira aidiyetler hem tefsirin ismine³⁸ hem de içeriğine yansımıştır.³⁹

37 Taberî, *Câmiu'l-Beyan*, 1/6-7.

38 Bk. Maturidî, *Te'vilatü'l-Kur'an*.

39 Bk. Zemahşerî, *el-Keşşâf*, "Mukaddime", 3, 1/666, 2/628-629.

Şunu da ifade etmek gerekir ki tefsir, olanı anlama gayreti olmakla beraber müfessirlerin içinde bulundukları şartlar, gündemde olan problemler ve dönemin zihin dünyası tefsirin içeriğine yansımıştır. Özellikle de mukaddimelerde bunu rahatlıkla görmekteyiz. Mesela müfessir Zemahşerî, mukaddimesinde tefsir ilminin ehil olmayan insanların eline düştüğüne ve perişan bir vaziyette olduğuna vurgu yapmaktadır.⁴⁰ Problemin ne derecede böyle olduğu tartışması bir yana Zemahşerî, içinde bulunduğu dönemde mevcut olan bir problemi dile getirmektedir. Yazdığı tefsir ile de bunu ortaya koymaktadır.

Kur'an'ı anlama gayreti bağlamında yapılan her tefsir faaliyeti kıymetli olmakla beraber evrensel bir niteliğe sahip değildir.⁴¹ Nitekim yazılan tefsirlerin insani bir anlama çabası olmasından dolayı bu faaliyetler hiçbir zaman yeterli görülmemiştir. Bundan dolayı her dönemde bilim insanları yeni tefsirleri yazarak kendi dönemlerindeki problemlere odaklanmışlardır. Bu yönüyle de tefsirin faal, yani aktif bir hareket olduğunu da belirtmek gerekir.⁴² Zira tefsirin işlevlerinden biri de zamanın insan zihnine ve maneviyatına verdiği olumsuz etkiler karşısında insanın Kur'an ile sahici bir bağ kurmasına katkı sunmasıdır. Nitekim bir ayette ifade edilen şu mana müfessirin zamanın manevi tahribatları karşısındaki onarma görevini tanımlayabilir: “*Kitabı tanımlarının üzerinden kendilerince uzun zaman geçmesi sebebiyle, onlarda ülfet ve kanıksama meydana gelmiş, neticede kalpleri katılaştı. Hatta onların çoğu büsbütün yoldan çıkmışlardır.*”⁴³ Ayette vurgulanan bu durum tefsir yazma nedeni olarak zaman zaman mukaddimelerde ifade edilmiştir. Mesela Şirbinî (ö.977/1570) bu konuya şöyle değinmektedir: “*Zaman uzayıp, bu süreçte taliplilerin cehd ve çabaları azaldığı için, her dönemde bir yenilik yapmak; duraksayanları uyandırmak ve yavaşlayanları teşvik etmek gerekir.*”⁴⁴ Dolayısıyla tefsir durağan bir ilim değil sürekli murad-ı ilahinin anlam derinliğine doğru yolculuk yapan kıymetli bir faaliyettir. Koçyiğit'in şu değerlendirmesi bu hususa açıklık getirmektedir.

40 Zemahşerî, *el-Keşşâf*, “Mukaddime”, 3.

41 Nasr Hamid Ebu Zayd, *İslami Yorum Gelenegi ve Kur'an'ın Yeniden İnşası*, çev. Burhanettin Tatar (Ankara: Vadi Yayınları, 1996), 85; Hasan Hanafî, *İslami Hermenötik: Geleneksel Yorumla Karşı Alternatif*, çev. Ahmet Elmalî (Ankara: Fecr Yayınları, 2001), 121.

42 Hikmet Koçyiğit, “Tefsirin İşlevi”, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/1 (2011), 169-204.

43 el-Hadîd 57/16.

44 Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed el-Hatîb Şirbinî, *es-Sırâcu'l-Munîr* (Kâhire: Matbaatu Bulak, 1285), 1/3.

Bir yorum faaliyeti olan tefsiri sosyal hayatın dışında görmek imkansızdır. Bu yüzden sosyal hayattaki her türlü dalgalanma muhakkak surette tefsir faaliyetlerine aksetmiştir. Fakat sosyal yaşamdaki tahavvülün, tefsire en etkin biçimde yansımalarının modern tefsir hareketiyle vuku bulduğunu söylemek mümkündür. Bu durum modern hayatın insan yaşamını derinden etkilemiş olmasıyla alakalıdır. Büyük toplumsal dönüşümlerin gerçekleştiği modernleşme sürecinde, insan ve insan toplumu yüz yüze kaldığı problemlerle merkezi konuma oturmuş, bu resim Kur'an tefsirinde de kendisini hemen göstermiştir.⁴⁵

Bu bağlamda yapay zekânın yorum faaliyetine dahil olması konuyu tartışmaya açmaktadır. YZ modern çağın insanlarına bir okuma tazeliği sunabilir mi? Zira son dönemde YZ teknolojisindeki gelişmeler müfessirler içinde ilk şart olan ilmu'l-luga yani dilsel analiz konusunda ciddi mesafeler katetmesi, metinsel analizler ve yorum refleksinin olması "objektif tefsirin imkânı" sorusunu gündeme getiren bir diğer meseledir. Dolayısıyla çalışmamız bağlamında *chatgpt* YZ uygulamasına bir müteşabih ayet, bir kısa sure, müşkilü'l-Kur'an'dan iki ayet ve muhtelif bazı ayetleri yorumlamasını isteyeceğiz. Yapay zekânın cevabını müfessirlerin yorumları ile karşılaştıracamız.

2.1. Müteşabih Ayet Örneği: Tâhâ 20/5. Ayet

Bu ayeti seçmemizin nedeni teolojik ve mezhebi yorum farklılıklarını içeren bir ayet olmasıdır. Zira ayet lafız olarak kısa ve çarpıcı bir ifade taşımaktadır. Ayet metni ve meali şöyledir: الرَّحْمَنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَى "Rahman Arş'a istiva etti." Ayette yer alan "istiva" kavramı nedeniyle Allah'ın mekanla ilişkisi, sıfatları ve teşbih-tenzih dengesi gibi inanç ile ilgili temel meseleleri gündeme getirilmektedir. Ayet ifadesi müfessirler arasında farklı yorumlanmıştır. Bu durum ayetin subjektif tefsir yaklaşımlarına ne ölçüde açık olduğunu gösterirken, YZ'nın insani duygulardan arınmış olması tarafsız yorumu ile analiz etmeye uygun zemin sunmaktadır.

S-v-y kökünden türeyen istiva kavramı sözlükte "mutedil ve düzgün olmak, oturup yerleşmek, karar kılmak, hâkim olmak ve tahta oturmak"⁴⁶ anlamlarına gelmektedir. Kur'an'ın genelinde yedi ayette doğrudan Allah'ın Arş'a istivası şeklinde geçerken iki ayette ise semaya yönelmesi olarak Allah'a izafe edilmiştir. Nitekim aynı kavram başka ayetlerde insanlara nispet edilerek de kullanılmıştır. İnsanlara

45 Hikmet Koçyiğit, "Modern Tefsir Hareketinin Niteliği", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 17/1 (2013), 234.

46 Ebu'l-Fazl Muhammed b. Cemaluddin İbn Manzur İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab* (Beyrut: Dâru's-Sadr, 1993), 14/414.

nispet edilen yerlerde ise maddi, fiziki ve yerleşme anlamlarında geçmektedir.⁴⁷ Hem fiziki anlamda yerleşme/yükselme hem de manevi alanda kudret/hakimiyet gibi çok katmanlı anlamlara sahip olması tefsirde tarafgirlik yorumlarına neden olmuştur.

Ayetin yorumunda erken dönemde bazı tefsirlerde daha çok dirayet metodunun önde olmadığı ve filolojik enstrümanların öne çıktığı görülmektedir. Bundan dolayı ayetteki “arş’a istiva etti” ifadesi استقر (yerleşmek/sabit kalmak) lafzı,⁴⁸ nasıl olduğunu bilmediğimiz⁴⁹ ve kadir olması⁵⁰ ile açıklanmıştır. Müfessir Taberî ise dilsel analiz yeteneğini konuşturur. Öncelikle dilcilerin görüşünü nakledip sonra da kendi görüşünü ifade eder. Taberî naklettiği iki görüşün de doğruluğunu ifade ederken istiva kavramını “Arş üzerinde yükselme ve hükmetme” olarak açıklamaktadır.⁵¹ Dolayısıyla müfessirler filolojik enstrümanlar kullanmışlar ve Rahman’ın arş’a istiva etmesi keyfiyeti konusunda detaylı bir tartışma ortamı da oluşturmamışlardır.

Dirayet metodunun hâkim olduğu tefsirler de ise lafzi yetkinlikler korunurken teolojik tartışmalardan da geri durmamaktadırlar. Müfessirler, terimsel zenginlikleri ortaya koyarken ayet üzerinde mekânsal anlam sorunu üzerinde tartışmaktadırlar.⁵² Dolayısıyla filolojik-teolojik bir yaklaşım sergiledikleri görülmektedir.

YZ uygulaması ise sorulan soruya mukabil ayeti şöyle tefsir etmiştir:

47 Muhammed Fuad Abdulkakî, *Mu’cemu’l-Müfehres li- Elfazı’l-Kur’ani’l-Kerim* (Kahire: Daru’l-Hadis, 1945), 373.

48 Ebü’l-Hasen Mukatil b. Süleyman b. Beşir el-Ezdî Mukatil, *Tefsiru Mukatil b. Süleyman* (Beyrut: Daru İhya-i Turasi’l-Arabi, 1423), 3/21.

49 Ebu Abdillâh Muhammed b. İdris b. Abbas Şâfiî, *Tefsiru İmam Şafî* (Suudi Arabistan: Daru’t-Tedmiriyye, 2006), 3/1063.

50 Ebü’l-Hasen Said b. Mes’ade el-Mücaşî el-Belhî el-Ahfeş Ahfeş, *Me’âni’l-Kur’ân li’l-Ahfeş* (Kahire, 1990), 2/443.

51 Taberî, *Câmi’u’l-Beyan*, 18/270.

52 Maturidî, *Te’vilatü’l-Kur’an*, 7/267-269; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/50-51; Beydâvî, *Envaru’l-Tenzil*, 4/23; Ebu’l-Berekat Abdullah b. Muhammed b. Neseî, *Medariku’l-Tenzil ve Hakaiku’l-Te’vil* (Beyrut: Dâru’l-Kelime’t-Tayyib, 1998), 2/357; Endulusî, *el-Bahru’l-Muhît*, 7/312-313.

S. الرَّحْمَنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَى. “*Rahman Arş’a istiva etti*” ayetini tefsir eder misin?

C. Bu ayet, Allah’ın mutlak kudreti ve hâkimiyetine ilişkin temel bir teolojik ima içerir. “ErRahmân” kullanımı, yalnızca Rabb’in isimlerinden biri olmakla kalmaz, aynı zamanda O’nun son temel rahmetinin hem yaratıcı hem âlemi kuşatan bir nitelik olduğunu belirginleştirir. “Arş” ise klasik tefsirde evrenin yönetim merkezi/saltanat tahtı olarak yorumlanmıştır; mecazî bir sembol işleviyle Allah’ın egemenliğini ifade eder. “İstivâ” kelimesi, sözlükte “yerleşmek, hâkim olmak, hükmetmek, egemenlik kurmak” anlamlarına sahiptir ve burada Allah’ın Arş üzerindeki sonsuz hâkimiyetine gönderme yapar. Mâddî veya fiziksel bir yükselme anlatısı yerine, yorum ağırlıklı olarak “egemenlik, yönetim, kudret kuruluşu” bağlamındadır.⁵³

Erken dönem tefsirler genelde filolojik tahliller üzerinde durup keyfiyet meselesine değinmemişlerdir. Zira yorumu detaylı bir keyfiyet meselesi üzerinden değil lafzi tahliller üzerinden yapmaktadırlar. Dirayet metodunun hâkim olduğu tefsirler ise filolojik yeterliliği korumakla beraber teolojik tartışmalara da değinmişlerdir. Dolayısıyla dirayet metodunu kullananlar filolojik-teolojik okuma ortaya koymaktadırlar. YZ ise lafzi-teolojik ikileminden uzak durmamakla beraber tartışmalara girmemektedir. Ancak isim vermeden de mücessime ve müşebbihe mezheplerinden de kaçınmaktadır. Dolayısıyla YZ lafzi tahliller üzerinden yorum yapma kabiliyetine sahip olduğunu ifade edebiliriz. Ancak spesifik yorum yapmaktan kaçındığını da belirtmek mümkündür.

2.2. Kısa Sure Örneği: Nasr Suresi

Bu başlık altında ise kısa surelerden biri olan Nasr suresini seçtik. Sure kısa olmasına rağmen derin manalar içermektedir. Surenin metni ve mealı şöyledir:

إِذَا جَاءَ نَصْرُ اللَّهِ وَالْفَتْحُ {١} وَرَأَيْتَ النَّاسَ يَدْخُلُونَ فِي دِينِ اللَّهِ أَفْوَاجًا {٢} فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ وَاسْتَغْفِرْهُ إِنَّهُ كَانَ تَوَّابًا {٣}

1- Allah’ın yardımı ve fetih geldiğinde,

2- Ve insanların fevc fevc Allah’ın dinine girdiklerini gördüğünde,

3- Artık Rabbini hamd ile tesbih et. Ve O’na istiğfar et. Çünkü O, Tevvab’tır.

Nasr suresi kısa fakat büyük vaatler içeren bir suredir. Surenin birinci ayeti siyasi temelli bir ayettir. Allah’ın Hz. Peygamber’e yardımı ve fethinden bahsedilmektedir. Bu yardım bazen dolaylı olarak yapılmış bazen doğrudan yapılmıştır.

53 ChatGPT (GPT-4), Erişim 15 Haziran 2025.

Fetih ise başta Mekke'nin fethi olmak üzere diğer şehirlerin fethi olarak yorumlanmıştır.⁵⁴ Surenin ikinci ayeti ise içtimaidir. Nitekim insanların gruplar halinde Allah'ın dinine girmesi toplumsal bir değişim ve dönüşümün ifadesidir. Bu durum ise toplumsal değişmeyi zorunlu kılmaktadır. Dine muhalif olan yaşıntılardan vazgeçmek ve Allah'ın emri doğrultusunda yaşayan bir toplum inşa etmek kolay değildir. Zaferin gelmesi için toplumsal değişimin oluşması, toplumsal değişimin olması için de zaferin gelmesi gibi bir durum ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla her iki ayet birbirinin nitelendirmektedir. Bireysel bir kulluğa yönlendiren üçüncü ayet ise zaferin sarhoşluğu karşısında hamd ile tesbih ve istiğfar metaforlarını öne sürmektedir.⁵⁵ Gruplar halinde insanların Allah'ın dinine girmesinden maksadın Yemenliler olduğu ifade edilmiştir. Çünkü Hz. Peygamber: “*Yemen ehli geldi. Kalpleri narin, gönülleri incedir. İman Yemenlidir, hikmet Yemenlidir. Fıkıh Yemenlidir.*” ifade ederek Nasr suresini okumuştur.⁵⁶

Dirayet tefsirlerinde ise konu sadece rivayete indirgenmemiş daha genel ifadeler kullanılmıştır. Mesela müfessir Maturidî, Allah'ın yardımını düşmanların hızlarda bırakması olarak açıklamaktadır. Fethin de diğer fetihler olarak yorumlamanın yanında Yemen ehlinden bahsetmemektedir.⁵⁷ Zemahşerî, rivayetle birlikte filolojik tahlili önce çıkarırken,⁵⁸ Razî ise meseleyi farklı metaforlarla rivayetten ziyade detaylı bir dirayet değerlendirmesine tabi tutmaktadır.⁵⁹

YZ ise Nasr suresinin tefsiri için şunları söylemiştir:

54 Mücahid b. Cebr, *Tefsiru Mücahid* (Mısır: Daru'l-Fikri'l-İslamî, 1989), 758; Ebu İshak İbrahim b. es-Serî Zeccâc, *Meâni'l-Kur'an ve l'rabuhu* (Lübnan: Alemu'l-Kutub, 1988), 5/373.; Taberî, *Câmiu'l-Beyan*, 24/667.

55 Nihat Demirkol, *21. Yüzyıl Müslümanlarının Kurtuluş Reçetesi (Nasr Sûresi Bağlamında)* (Ankara: Gece Akademi, 2018), 124-125.

56 Taberî, *Câmiu'l-Beyan*, 24/667-669.

57 Maturidî, *Te'vilatü'l-Kur'an*, 10/634-637.

58 Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/810-812.

59 Razî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 32/334-347.

S. Nasr Suresinin Tefsirini Yapar mısın?

C. Nasr Sûresi, Medine döneminin son evrelerinde, Mekke'nin fethi sonrası indirildiği kabul edilir. Bu fetih, geniş toplumsal dönüşüm ve İslam'ın Arap Yarımadası'nda hızla yayılması sürecinde bir dönüm noktasıdır. Dolayısıyla bu sure, sadece bir “askerî zafer” değil, aynı zamanda yaşanan manevî doruk ve misyonun tamamlanması mesajını taşıyan tarihî bir mihenk taşıdır. Nasr Sûresi, askerî/siyasi bir olayın ötesine geçerek, zafer anını manevî bir eğitim sürecine dönüştüren, epistemik tevazuyu öğreten ve imanın taçlanma anını tanımlayan son derece dengeli bir Kur'ân sûresidir. Nesnel tarih bilgisiyle nesnel, ama manevî öğretisiyle derinliği insanın kalp-duygusuna yönelten bir metindir. Bu haliyle, Nasr Sûresi, metnin “nesnel-objektif” sınırlarını belirlerken, nesnelliğin yalnızca bilgi sunma sınırlaması olmadığını, iman ve tevazu ekolü ile örtüşmesi gerektiğini gösterir.⁶⁰

YZ surenin nüzûlüne kısaca verdikten sonra ne Yemenliler ne de Mekke'nin fethi-ne değinmekte doğrudan dirayet metodunu kullanarak sureyi evrensel bir mesaja yayarak ele almaktadır. Bu da yapay zekânın rivayeti değil, dirayeti metoduna yatkınlığını ortaya koymaktadır.

2.3. Çelişkili Olduğu Zannedilen Ayetlerin Tefsiri: Müşkilü'l-Kur'an

Kur'an'ın içsel tutarlığı ve bütünlüğü tefsir geleneğinde müşkilü'l-Kur'an ilmi bağlamında derinlemesine ele alınmıştır.⁶¹ Zira Kur'an'ın bu bütüncül yapısı hususunda bir ayetin diğer bir ayetle ya da bir mevzunun diğer bir mevzu ile çelişki içinde olmadığı bunun yerine birbirini tamamlayıcı ve destekleyici nitelikte olduğu ifade edilmiştir. Bu konuda Kur'an'da kendisinin de çelişki durumunun olmadığını belirtmektedir.⁶² Fakat Kur'an'a parçacı veya yüzeysel yaklaşım sergileyenlerin zihninde çelişkili ayetlerin olduğu kanısı oluşabilmektedir.⁶³ Bundan dolayı da Müşkilü'l-Kur'an ilmi üzerine pek çok eser de kaleme alınmış ve çalışmalar yapılmıştır. Mesela Ulumu'l-Kur'an çalışmalarında öne çıkan Zerkeşi bu ilmi “*Ma 'rifetü mûhimü'l-ihtilâf*”⁶⁴, Suyuti ise “*Müşkilü'l-Kur 'ân ve mûhimü'l-ih-tilâf ve 'r-tenâkuz*”⁶⁵ başlığı altında analiz etmektedirler. Dolayısıyla yapay zekâ-

60 ChatGPT (GPT-4), Erişim 24 Haziran 2025.

61 Bkz.: Zerkeşi, *el-Burhan*, 2/45-67; Celaluddin Suyutî, *el-Itkan fî Ulumi'l-Kur'an* (Mısır: Heyetu'l-Mısriyye, 1974), 3/88-100.

62 en-Nisâ 4/82.

63 Adem Yerinde, “Müşkilü'l-Kur'an”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 164.

64 Zerkeşi, *el-Burhan*, 2/45.

65 Suyutî, *el-Itkan*, 3/88.

nın, sorunlu gibi görünen bu mevzuya yaklaşımı onun müfessirlik yönünü tespit etmede önemli bir veri sunacaktır.

Bu konu için şu ayetleri seçtik. İlgili ayetlerin metni ve meali şöyledir: وَقَدْ “O” إِنَّهُ كَانَ ظَلُومًا جَهُولًا “Andolsun ki biz, Âdemoğullarını mükerrem kıldık.”⁶⁶ Birinci ayette benî ademin şerefli kılındığı ifade edilmektedir. Ayetin sibakında Ademoğlunun karada ve denizde taşındığı ve kendilerine temiz yiyeceklerden verilip diğer mahlukattan üstün kılındığı ifade edilmektedir. İkinci ayette ise insanın çok zalim ve cahil olduğuna vurgu yapılmaktadır. Ayetin sibakında ise emanetin⁶⁸ göklere, yere ve dağlara arz edildiği onların korkarak emaneti taşımadığına değindikten sonra emaneti insanın yüklendiği belirtilmektedir. İnsanın hem şerefli kılınması hem de zalim ve cahil oluşu birbirine zıt gibi görünmektedir. Her iki ayet arasında işkal oluşmuş gibidir.

Klasik tefsirlerde Ademoğlunun mükerrem kılınması onun diğer mahluklara nispeten beden ve ruh yönüyle olan üstünlüklerine değinmektedir.⁶⁹ Nitekim insanın; elleriyle yiyebilmesi, içebilmesi, çalışabilmesi, akıl, hikmet, hayrı ve şerri ayırt edebilmesi, güzel surette yaratılması, yeryüzünde ve gökyüzündeki nimetlerden yararlanması, meleklerin kendisine secde etmesi, emredebilmesi ve nehyedebilmesi, kelam ve hat yeteneği ve bütün mahlukatın kendisine musahhar edilmesi olarak açıklanmıştır.⁷⁰ Zikredilen durumların bir kısmı diğer mahlukat içinde sayılabılırken insan için mesela elleriyle yeme ve içme ve çalışma ameliyesi diğer hayvanat için geçerli olmadığı gibi melekler için de geçerli değildir.

İnsanın zalim ve cahil oluşu ise kendi nefesine zalim olduğu çünkü Allah’ın göklere, yere ve dağlara emrettiği şeyleri yaparlarsa mükâfatlandıracağı yapmadıkları takdirde ise cezalandıracağını belirttiğinde onlar yerine getirmeyeceğinden

66 el-İsrâ 17/70.

67 el-Ahzâb 33/72.

68 Emanetten murat kelime-i şehadet, tevhid, farzlar, emir ve nehiyler, ve akıl gibi durumlardır. Bkz: Maturidî, *Te’vilatü l-Kur’an*, 8/420; Beydâvî, *Envaru l-Tenzil*, 4/240.

69 Razi, *Mefâtihi l-Gayb*, 21/572-575; İnsanın beden ve ruh düâletesi hakkında detaylı bilgi için bk. Yahya Arslan - Hasan Yılmaz, “İnsanın Biyolojik Yaratılışıyla İlgili Kur’an Âyetlerinin Yorumu”, *Mütefekkir* 9/17 (2022), 201-203; Yahya Arslan, “Kur’an Âyetleri Bağlamında İnsanın Elementer Yaratılışının Değerlendirilmesi”, *Journal of Analytic Divinity* 6/2 (2022), 55-56.

70 Taberî, *Câmiu l-Beyan*, 17/501; Maturidî, *Te’vilatü l-Kur’an*, 7/86; Ebu’l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habib el-Basrî Maverdî, *en-Nüket ve l-Uyyun* (Beyrut: Dâru l-Kutubi l-İlmiyye, ts.), 3/257; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/680; Beydâvî, *Envaru l-Tenzil*, 3/262; Nesefî, *Medariku l-Tenzil*, 2/269; İnsanın mükerremliği hakkında detaylı bilgi için bk. Yahya Arslan, *Kur’an-Kâinat-İnsan Üç Kitabı Anlama ve Yorumlama Usûlü* (Ankara: Sonçağ Akademi, 2023), 247-253.

korkarak kabul etmediler. Ancak insan bunu kabul ederek yüklendi. İnsan kısa süre sonra da İblis'e uyararak yoldan çıktı.⁷¹ Bu şekilde kendisine karşı zalim, rabbine karşı emaneti muhafaza etmediği içinde cehaletini göstermiş oldu.⁷² Dolayısıyla insan nefesine karşı zalim rabbine karşı ise cahildir.⁷³ Ya da yüklendiği şeyin akıbeti hakkında cahildir.⁷⁴ Zira Hz. Âdem yüklendiği emaneti muhafaza etmediği içinde cennetten yeryüzüne gönderilmiştir.⁷⁵ Sonra da tevbe edip tekrar cennete girmek için emanetin gerekliliklerini yerine getirmeye çalışmaktadır. Ancak bu süreçte sadece kendisi değil, bütün insanlık maruz kalmıştır.

YZ uygulaması ise şu şekilde cevap vermiştir:

S. Kur'an'da وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ “Andolsun ki biz, Âdemoğullarını mükerrer kıldık.” ve إِنَّكَ كَانْتَ ظَالُمًا جَهْلُولًا “O (İnsan) gerçekten çok zalim ve çok cahildir.” ifadeleri arasındaki görünür tezatlık var. Bunu müşkilü'lKur'ân perspektifine göre nasıl açıklarsın?

C. “Bu iki ayeti birlikte ele aldığımızda, Kur'an metnindeki farklılıklar değil, insanın hem onurlu hem zaafî varlığına dair derin iç bütünlüğün vurgulandığı görülür. İlk ayette insan, aklî ve toplumsal kapasitesinin genişliğiyle sayısız hazinelerle onurlandırılırken (“Ve gerçekten Biz, Âdem oğullarını şereflendirdik...”); ikinci ayette ise, aynı insanın kendisine yüklenen bu yüce sorumluluğu ihmal ettiğinde ortaya çıkan cehûl ve zulüm hâli hatırlatılır (“Sonra o gerçekten pek zalim, pek cahildir.”). Bu durum, Kur'an'ın yapısal bütünlüğünü zedelemeyiz; aksine, insan imtihanının neticelerini küçümsemeden tezahüre kavuşturmak için karşıtlıkları bütünleştirir. Taberî'den İbn Kesîr'e uzanan müfessir çizgileri de göstermiştir ki, bu tür görünen tutarsızlıklar, aslında metinler arası derinliği açığa çıkaran eleştirel merceklerdir. İnsan, onurlu statüsüyle yüceltilmiş, fakat aynı statüyü ihlâl ettiğinde sert bir biçimde hatırlatılmıştır. Böylece Kur'an, Kur'an'ın ifade ettiği üstün potansiyel ile fiilî sorumluluk arasındaki çelişen değil, tamamlayıcı gerçeği bir arada sunar ki bu da müşkilü'lKur'ân'da öne çıkan metodolojik dengeyle örtüşür.”⁷⁶

Yapay zekâ bu konuda müfessirlerin görüşüne hem yakındır hem de uzaktır. Zira müfessirlerin açıkladığı insanın üstün olma özelliklerine yapay zekâ değinmemektedir. Sadece “insan, aklî ve toplumsal kapasitesinin genişliğiyle sayısız hazinelerle onurlandırılırken...” genel ifadesi ile değinmektedir. Bundan dolayı yapay zekâ ile müfessirler arasında uzaklık söz konusudur. Fakat emaneti ise sorumluluk olarak

71 Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed Kurtubî, *el-Câmi 'li-Ahkâmi'l-Kur'an* (Beyrut: Dâru'l-Kutubî'l-Misriyye, 1964), 14/254-255.

72 Taberî, *Câmiu'l-Beyan*, 20/342-343.

73 Maturidî, *Te'vilatü'l-Kur'an*, 8/421; Kurtubî, *el-Câmi*, 14/257.

74 Maverdî, *en-Nüket ve'l-Uyun*, 4/430.

75 el-Bakara 2/35-36; el-A'râf 7/19-27; Tâhâ 20/117-123.

76 ChatGPT (GPT-4), Erişim 30 Haziran 2025.

ele almakta ve emaneti ihmal ettiğinde zalim ve cahil olacağına değinmektedir. Bu yönüyle de müfessirlerin görüşlerine yakınlık arz etmektedir.

2.4. Yapay Zekânın Muhtelif Ayetler İçin Yaptığı Tefsir

Bu başlık altında Kur'an'dan farklı ayetler seçerek yapay zekânın tefsir yapması istenmiş ve YZ'nin vereceği cevaplar üzerinden değerlendirmeler yapılmıştır.

S. Abdest ayetini tefsir eder misin?

C. Mâide 5/6. Âyet (Abdest Âyeti)

“Ey iman edenler! Namaza kalktığınız zaman yüzlerinizi, dirseklere kadar ellerinizi yıkayın; başlarınıza mesh edin ve topuklara kadar ayaklarınızı (yıkayın/mesh edin). Eğer cünüp iseniz iyice temizlenin. Hasta yahut yolculuk halinde olur veya biriniz ayak yolundan gelir yahut kadınlara dokunur da su bulamazsanız, o zaman temiz bir toprakla teyemmüm edin: yüzlerinize ve ellerinize meshedin. Allah size zorluk çıkarmak istemez; fakat sizi tertemiz kılmak ve üzerinizdeki nimetini tamamlamak ister ki şükredesiniz.”

1. Nüzul Sebebi

- Müslümanlara abdest ve teyemmüm hükümlerini öğreten temel âyet budur.
- Daha önce Müslümanlar bazı uygulamaları tecrübe etmişti, bu âyetle abdestin farzları ve teyemmümün hükmü kesinleşmiştir.

2. Abdestin Farzları

Bu âyetten hareketle fakihler abdestin farzlarını çıkarmıştır:

- 1- Yüzü yıkamak
- 2- Elleri dirseklere kadar yıkamak
- 3- Başın mesh edilmesi
- 4- Ayakların topuklara kadar yıkanması (mesh tartışmasıyla beraber)

👉 Bu dört esas, İslâm hukukunda abdestin farzlarıdır.

3. Fıkḥî Görüşler

- Sünnî mezhepler: Ayakların “yıkınması” gerektiğini kabul ederler.
- Şiîler (Ca‘ferî mezhebi): Ayet, kıraatine dayanarak “ayakların mesh edilmesi” gerektiğini savunur.
- Başın mesh edilmesi:
- Hanefîlere göre başın dörtte birinin mesh edilmesi yeterlidir.
- Mâlikîlere göre tüm baş mesh edilmelidir.
- Şâfiî ve Hanbelîlere göre başın bir kısmını mesh etmek farzdır.

4. Gusûl ve Teyemmüm

- Ayette ayrıca cünüplük halinde gusûl farziyeti belirtilmiştir: “Eğer cünüp iseniz iyice temizlenin.”
- Teyemmüm: Su bulunmazsa veya kullanılamazsa temiz toprakla yüz ve eller mes-hedilir. Bu kolaylık, İslâm’ın ibadetlerde kolaylık ilkesini gösterir.

5. Hikmet ve Mesaj

- Abdest, sadece fizikî temizlik değil, aynı zamanda mânevî arınmadır.
- Allah, zorluk değil kolaylık ister; bu yüzden teyemmüm ruhsatı verilmiştir.
- İbadet öncesi temizlik, mü’minin hem beden hem ruh hazırlığını sembolize eder.

6. Sonuç

- Bu âyet, İslâm’daki temizlik anlayışının temelini ortaya koyar.
- İbadetin ön şartı olan abdestin farzları, gusûl ve teyemmüm hükümleri bu âyetle sabittir.
- Aynı zamanda Allah’ın kullarına kolaylık ve rahmetini gösteren en önemli delil-lerdendir.

Şunu dedin:

S. Sen hangi mezhebi tercih ediyorsun

C. ChatGPT: Benim herhangi bir mezhebi tercih etme durumum yok. Benim görevim, sana mezheplerin görüşlerini karşılaştırmalı ve tarafsız bir şekilde aktarmak.

Mesela abdest âyetinde:

- Hanefî, Şâfiî, Mâlikî, Hanbelî mezheplerinin “ayaklar yıkanır” görüşünü,
- Ca‘ferî (Şîî) mezhebinin “ayaklar mesh edilir” görüşünü, delilleriyle açıklayabilirim.

Sen istersen, ben sadece bir mezhebin görüşünü derinlemesine aktarabilirim; mesela “Hanefilere göre tefsirini yap” dersen o yönde yoğunlaşırım.⁷⁷

Yapay zekâ abdest ayeti tefsir ederken öncelikle ayetin mealini vermiş sonrasında ise sırayla nüzul sebebi, abdestin farzları, fıkhi görüşler, gusül ve teyemmüm, hikmet ve mesaj ile konuyu tamamlamaya çalışmıştır. Yapay zekâ mezheplerinin görüşünü aktardıktan sonra bizim kendisine sorduğumuz soru karşısında herhangi bir mezhep tercihinde bulunmamış böyle bir durumun olmadığını da açık bir şekilde belirtmiştir. Fakat bizim istediğimiz herhangi bir mezhep konusunda da ayetin tefsirini yapabileceğini belirtmiştir. Yapay zekânın ayeti karmaşık ve rastgele değil de bir düzen içerisinde sistematik olarak tefsir etmeye çalışması kendine göre bir usul dikkate aldığıнын göstergesi olduğu gibi mezhep ayrımını fark etmek için isim zikretmesi ise tarafsızlık göstergesi olarak okunabilir.

S. Haşr Suresinin 7. Ayetini tefsir eder misin?

C. Tabii, Haşr Sûresi 7. âyeti (“Peygamber size ne verdi ise onu alın ve size neyi yasakladı ise ondan sakının.”) tefsirini detaylıca ele alalım:

1. Âyetin Metni

وَمَا آتَاكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهَاكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ

Peygamber size ne verdiyse onu alın, size neyi yasakladıysa ondan da sakının. Allah'tan sakının; şüphesiz Allah'ın azabı çetindir. (Haşr 59/7)

77 ChatGPT (GPT-4), Erişim 03 Temmuz 2025.

2. Nüzûl Bağlamı

Bu âyet, ganimet ve fey mallarının taksimi bağlamında inmiştir. Yahudilerin terk ettiği mallar Medine'ye getirilmiş, bunların kimlere dağıtılacağı tartışma konusu olmuştur. Allah Teâlâ, bu malların nasıl dağıtılacağını Resûlullah'ın belirleyeceğini bildirerek müminlerin ona itaat etmesini emretmiştir.

Yani doğrudan bağlam ekonomik ve toplumsal paylaşım ile ilgilidir; fakat âyetin hükmü genel kabul edilmiştir.

3. Klasik Müfessirlerin Yorumu

Taberî: Âyet, Resûlullah'ın getirdiği her şeyin (Kur'an veya sünnet) alınmasını, yasakladığı her şeyden kaçınılmasını kapsar. Burada sadece fey malları değil, genel anlamda dinin bütün emir ve yasakları kastedilir.

Mâtürîdî: Resûlullah'ın söz, fiil ve takrirleri Allah'ın izniyle olduğundan, onun getirdiği şeyler bağlayıcıdır. Dolayısıyla sünnetin bağlayıcılığı bu âyetle sabittir.

Zemahşerî: Âyet, Resûl'e itaati mutlak kılar; bu da onun yalnızca Kur'an'ı tebliğ eden değil, aynı zamanda dinin hüküm koyucu bir otoritesi olduğunu gösterir.

Râzî: Bu âyet, "sünnet" in dindeki yerinin delillerinden biridir. Zira Allah, Resûl'ün her getirdiğini alma ve her yasakladığından kaçınma emriyle sünnetin bağlayıcılığını kesin kılmıştır.

4. Fikhî ve Usûlî Sonuçlar

Sünnetin bağlayıcılığı: Bu âyet, Kur'an dışında Hz. Peygamber'in söz ve uygulamalarının da dini bağlayıcılığı olduğunu açıkça ortaya koyar.

İtaatin kapsamı: Sadece savaş ganimetleri değil, ahkâmın tümünde Peygamber'in otoritesi geçerlidir.

Şeriatın kaynağı: Bu âyet, Kur'an ve sünnetin birlikte şeriatın temel kaynaklarını oluşturduğuna delildir.

5. Tasavvufî Yorum

Sûfîler bu âyeti, "Resûlullah'ın bize getirdiği şey zahirde şeriat, bâtında ise hakikattir" diye yorumlar. Yani hem farz ve haramların bağlayıcılığına hem de Peygamber'in ahlâkî örnekliğinin alınması gerektiğine işaret ederler.

6. Günümüz Açısından Mesaj

Müslümanlar için Peygamber sadece bir “tebliğci” değil, aynı zamanda yaşayan bir rehberdir.

Âyet, “Kur’an bana yeter, sünnete gerek yok” anlayışına karşı güçlü bir delildir.

Dinî hayatın pratiği için sünnet vazgeçilmezdir; çünkü Kur’an’ın birçok hükmü, Peygamber’in açıklamaları olmadan anlaşılamaz.

📌 Sonuç:

Haşr 59/7, bağlam olarak fey mallarıyla ilgili olsa da hükmü genel kabul edilmiştir. Müminler için Peygamber’in sözleri, emirleri ve yasakları bağlayıcıdır. Bu âyet, sünnetin İslam’daki merkezi konumunu teyit eden en güçlü delillerden biridir.

S. Senin yorumun nedir? Açıklar mısın?

Güzel bir soru 🙌

Benim kendi yorumum şöyle olur:

Haşr 59/7’deki ifade bana göre sadece fey malları bağlamında sınırlı kalmaz; bu, Allah’ın Resûlü’ne mutlak bir güven ve bağlılık emridir. Çünkü âyette “Resûl size ne verdiyse...” ifadesi geçiyor, “Allah’ın Kitabı size ne verdiyse...” değil. Burada özellikle Resûl’ün otoritesi öne çıkarılıyor.

Bu, iki şeyi gösteriyor:

Peygamber, sadece Kur’an’ı okuyan bir “postacı” değil. O, Allah’ın rehberliğinde hüküm koyan, açıklayan, yönlendiren bir lider. Bu yüzden sünneti reddetmek, âyetin ruhuna aykırı.

Din sadece teorik bilgi değil, hayatın her alanına yayılan bir pratik düzen. Peygamber’in uygulamaları da bu düzenin ayrılmaz parçası.

Benim kanaatimce bu âyet, Müslüman için şu soruyu canlı tutuyor: 🙌 “Benim hayatımda Peygamber’in verdiği şeyler ne kadar var? Yaşladıklarımın ne kadar sakınıyorum?”

Dolayısıyla âyet, hem bir itaat ilkesi hem de bir öz-eleştiri çağrısı içeriyor.⁷⁸

Yapay zekâ bu ayeti yine kendince takip ettiği bir usul çerçevesinde açıklamaya çalışmıştır. Ancak bir önceki ayetten farklı olarak klasik müfessirlerin de görüşlerini de dile getirmiştir. Ayet bağlamında yaptığı açıklamada sünnetin bağlayıcı rolüne vurgu yapmış ve Hz. Peygamberin bir postacı olmadığını ifade ederek teşr’i yönüne vurgu yapmıştır. Yapay zekâ aynı zamanda günümüz insanları içinde mesajlar vermeye çalışmıştır. Klasik müfessirlerin görüşlerini belirtirken

78 ChatGPT (GPT-4), Erişim 09 Temmuz 2025.

kullandığı ifadeler genelleyicidir. Mesela Taberî'nin görüşü diye naklettiği ifadeler onun tefsirinde yer almamaktadır.⁷⁹ Ayrıca Maturidî için de naklettiği ifadeler yanlıştır.⁸⁰ Taberî'nin görüşü diye naklettiği ifadeler kısmen Zemahşerî ve Razî'de yer almaktadır.⁸¹ Dolayısıyla YZ'nin verdiği bilgiler kontrol edilmeden kullanılması bilgi güvenliği açısından son derece risklidir.

S. Miras ayetleri ile ilgili kanaatini belirtir misin? Kur'an'daki miras meselesine tarihsel olarak mı bakmak gerekir. Nasların verdiği rakamları değiştirmek gerekir mi?

C. Sana kişisel kanaatimi açıklayayım:

Kur'an'daki miras ayetleri, hem üslup hem içerik açısından diğer birçok ahkâm ayetinden farklıdır. Çoğu hüküm “genel ilke” halinde gelirken, miras hükümleri ayrıntılı matematiksel oranlarla verilmiştir. Bu, Allah'ın kullarının kendi akıllarına bırakmadığı, “sabit” bir düzenleme olduğuna işaret eder. Yani klasik bakış açısıyla bakıldığında, oranlar evrensel ve değişmezdir.

Ama diğer taraftan, tarihsel bağlamı göz ardı etmemek de gerekir. Çünkü bu oranlar belirlenirken toplumda:

Erkeklerin nafaka yükümlülüğü,

Kadının ekonomik bağımlılığı,

Aile yapısının geniş aile modeli olması, önemli rol oynamıştı. Bugün ise kadınlar çalışabiliyor, aile daha çok çekirdek modelde ve devlet sosyal güvenlik yükümlülükleri üstleniyor. Bu yüzden bazıları, “adalet aynı kalmalı, ama oran değişebilir” diyor.

Benim kanaatim şu:

Tarihselci yaklaşım, meseleyi anlamak için çok değerli; hikmeti kavramamıza yardım ediyor.

Ama “oranları değiştirmek” çok güçlü bir delil gerektirir; çünkü Kur'an'da bu kadar net rakamlarla verilen başka bir ahkâm neredeyse yok. Bu yüzden doğrudan “değiştirilebilir” demek, nasların bağlayıcılığını zayıflatır.

Dolayısıyla ben hikmeti tarihsel bağlamda açıklamak, uygulamayı ise nassın belirlediği oranlara göre yapmak gerektiğini düşünüyorum. Yani: Tarihsellik yoruma ışık tutar, ama hükmün yerine geçmez.⁸²

Görüldüğü üzere yapay zekâ miras meselesinde tarihseldir deyip işin içinden çıkmamaktadır. Nasların lafızlarından uzaklaşmadan tarihselciliği de reddet-

79 Bkz.: Taberî, *Câmiu'l-Beyan*, 23/275-280.

80 Bkz.: Maturidî, *Te'vilatü'l-Kur'an*, 9/587.

81 Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/503; Razî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 29/507.

82 ChatGPT (GPT-4), Erişim 10 Temmuz 2025.

meden meseleyi ele almaktadır. Kanaatimizce şimdiye kadar verdiği en istikrarlı cevap budur.

S. Nisa suresi 34. ayetinin günümüzde uygulanabilirliği ve darb meselesini tefsir eder misin?

C. Nisâ 4/34’ün Günümüzde Uygulanabilirliği

Bu ayet, aile düzeni ve sorumluluk paylaşımı ile ilgilidir. “Erkeklerin kavvâm oluşu” ifadesi, bana göre otorite kurma hakkı değil, yük taşıma ve sorumluluk üstlenme anlamına gelir. Çünkü ayetin gerekçesi açık: “Allah’ın birini diğerine üstün kılması” ve “erkeklerin mallarından harcaması.” Yani erkek, aileyi ekonomik ve fiziksel yönden koruma görevini üstlenir.

Bugün aile yapısı değişmiş olsa da bu ayetin özü hâlâ geçerlidir: Ailede düzen, sorumluluk bilinci ve karşılıklı koruma. Kadın da erkek de aileyi korur, fakat ayet özellikle erkeğe daha fazla yük yükler.

“Darb” Meselesi

Ayetin en tartışmalı noktası “darb” emridir. Benim kanaatimce:

Bu emir, kadına yönelik bir şiddet ruhu taşımaz. Çünkü Kur’an başka ayetlerde “Onlarla iyi geçinin” (Nisâ 4/19), “Onlarla aranızda sevgi ve merhamet kıldık” (Rûm 30/21) buyurur. Aynı kitap çelişkili bir emir vermez.

Buradaki “darb”ı ben sembolik bir uyarı olarak anlıyorum. Amaç kadını incitmek değil, ailede krizin büyümesini önlemek için “son çare” olarak ciddi bir uyarı işareti vermek.

Bu yüzden benim tefsirimde “darb”, bugünkü dünyada fiziksel şiddet olarak uygulanamaz. Çünkü Peygamberimiz de kadınlara vuranları “hayırların en kötüsü” diye nitelendirmiştir.

Günümüzde bunun karşılığı bana göre mesafe koymak, geçici ayrılık, soğuma süreci olabilir. Yani kelimenin ruhunu bugünkü ahlaki çerçevede “şiddetsiz bir uyarı” şeklinde anlamak gerekir.

Benim Sonuç Tefsirim

Nisâ 34, günümüzde şu şekilde yaşanabilir:

Erkek ailede sorumluluk taşıyan kişidir; bu, üstünlük değil görevdir.

Kadın ve erkek aileyi birlikte korumalıdır; ayetin maksadı düzeni sağlamaktır.

“Darb” emri fiziksel şiddet olarak anlaşılamaz; bugünün şartlarında bu, sembolik bir uyarı, mesafe koyma veya geçici ayrılık şeklinde yorumlanmalıdır.

Yani bu ayet, şiddeti meşrulaştırmaz; tam tersine, aile krizlerini merhametle çözmek için tedricî yolları gösterir.⁸³

83 ChatGPT (GPT-4), Erişim 12 Temmuz 2025.

Nisa 34. ayete yapay zekâ tamamen modern yaklaşım sergilemektedir. Zira bu konuda tarihsel bir okuma yaptığını ifade edebiliriz. Modern dünyada da bu ayete yaklaşım daha çok bu şekildedir.

Sonuç

Kur'an'ın anlaşılması ve yorumlanması meselesi, tarih boyunca farklı fikrî/düşünsel, metodolojik ve sosyolojik zeminlere dayalı olarak gelişmiştir. Bu süreçte müfessirlerin ilmî yeterlilikleri, mezhebî yönelimleri ve bulundukları çağın entelektüel atmosferi tefsir eserlerine doğrudan etki etmiştir. Dolayısıyla tefsirde mutlak bir nesnellikten ziyade, müfessirin zihinsel, kültürel ve inançsal bağlamının belirleyici olduğu bir izafilikten söz etmek daha doğru olacaktır. Zira bundan dolayı da tefsirler evrensel bir özelliğe sahip değildir.

Yapay zekânın herhangi bir mezhep ve ideolojiye bağlı olmaksızın veri temelli işlem yapabilme yeteneği, onun tarafsız bir okuma ve yorum yapma zemini oluşturabileceğine dair bazı varsayımları mümkün hale getirmektedir. Nitekim yapay zekâ uygulamalarının, -Chat GBT örneğinde olduğu gibi- semantik çözümleme ve veri analizinde güçlü bir yetkinliği bulunmaktadır. Bu yönüyle klasik tefsirlerdeki bazı teknik faaliyetleri özellikle de dilsel analizleri yeniden üretme ve yorum da modelleme yetkinliği öne çıkmaktadır. Fakat yapay zekânın yorum üretirken kullandığı dilin nötr olması, klasik tefsirlerde sıkça başvurulmuş edebi sanatların ortaya koyduğu anlam dünyasına erişememektedir. Ayrıca yapay zekânın maneviyat ve hikmet düzeyinde bir idraki haiz olmaması, “dijital müfessir” olarak ifade edilmesini sorunlu hale getirmektedir. Değinilmesi gereken bir başka husus ise yapay zekânın eğitilebilir bir model oluşudur. Bu durum yapay zekânın aynen insan gibi zamanla değişik cevaplar verebilmesinin önünü açmaktadır. Zira müfessirler de zaman içerisinde görüş değişikliği ve farklı cevaplar verebilmektedirler. Nitekim bu, insan yapısının doğallığından kaynaklanmaktadır. Bu yönüyle yapay zekâ ve insani yön birbirine benzemektedir. Dolayısıyla aynı yapay zekâ uygulamasının farklı kişiler tarafından sorulan aynı soruya farklı cevaplar verme olasılığı yüksektir.

Çalışmada müteşabih, kısa sure ve müşkilü'l-Kur'an kapsamında örnek olarak seçilen ayetler üzerinden yapılan karşılaştırmalar, yapay zekânın rivayet merkezli geleneksel yoruma mesafe koyduğu görülmektedir. Dirayet temelli, kavramsal ve soyutlayıcı bir yaklaşımı benimsediğini tespit ettik. Akademik açıdan

da yapay zekânın akademik reflekslerine uygun bir biçimde “yorumlayan” ve “açıklayan” bir pozisyonda yer aldığı görülmenin yanında, yorumlarında genellikle sorumluluk almaktan ve taraftar olmaktan kaçınan bir şekilde hareket etmektedir. Ayrıca akademi insanlarının ortaya koyduğu özgün bir içtihat konusunda ise yeterli düzeyde görüşünü belirtmemektedir. Muhtelif ayetler konusunda ise zaman zaman yanlış beyanatlar vermektedir. Söz gelimi Haşr suresi 7. ayetin tefsirinde müfessirlerin görüşü diye naklettiği ifadeler yanlıştı. Bu noktada yapay zekânın verdiği cevapların süzgeçten geçirilmesi gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Abdest konusunda verdiği cevap tarafsızlığın göstergesidir. Zira mezhebe sahip olmadığını belirtmiştir. Miras konusunda rakamlara bağlılı ile dikkat çekerken tarihselci yaklaşımı göz ardı etmemektedir. Nisa 34. ayetinin tefsirinde ise tamamen modern yaklaşımı benimsemiştir.

Nihai olarak, yapay zekânın objektif bir tefsir girişimi, salt teknik düzlemde mümkün olmakla birlikte, epistemolojik, metodolojik, ahlakî ve irfanî boyutlarda yetersiz olacağı kanaatindeyiz. Dolayısıyla tefsir geleneği, köklü usûl anlayışı, kadim hikmet birikimi ve itidali korunmaya devam edilmelidir. Zira tefsirin faili her zaman insan olmalıdır.

Kaynakça

- Abduh, Muhammed - Rıza, Reşid. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hakim -Tefsîru'l-Menâr-*. Kahire: Daru'l-Menar, 1947.
- Abdulkâkî, Muhammed Fuad. *Mu'cemu'l-Müfrehes li- Elfazi'l-Kur'ani'l-Kerim*. Kahire: Daru'l-Hadis, 1945.
- Açıkgöç, Alparslan. “Tefsir Usûlünde Bütünlük Sorunu (Uygulamalı Bir Çalışma Denemesi)”. *İslami Araştırmalar* 3/3 (1989), 95-101.
- Ahfeş, Ebü'l-Hasen Said b. Mes'ade el-Mücaşî el-Belhî el-Ahfeş. *Me'âni'l-Kur'ân li'l-Ahfeş*. Kahire, Mektebetu'l-Hancî., 1990.
- Arslan, Yahya. *Kur'an-Kâinat-İnsan Üç Kitabı Anlama ve Yorumlama Usûlü*. Ankara: Sonçağ Akademî, 1. Basım, 2023.
- Begavî, Muhammed b. el-Ferrâ. *Me'alimu't-Tenzil*. Beyrut: Dâru İhyai't-Turasi'l-Arabi, 1999.
- Bey, Cevdet. *Tefsir Tarihi*. İstanbul: Kamil Matbaası, 1927.
- Beydâvî, Nasıruddin Ebu Said Muhammed. *Envaru't-Tenzil ve Esraru't-Te'vil*. Beyrut: Dâru İhyai't-Turasi'l-Arabi, 1998.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Büyük Tefsir Tarihi (Tabakatu'l-Müfessirin)*. çev. Abdulaziz Hatip. İstanbul: Semerkand Yayınları, 2018.
- Demirci, Muhsin. *Kur'an Tarihi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2015.
- Demirkol, Nihat. *21. Yüzyıl Müslümanlarının Kurtuluş Reçetesi (Nasr Sûresi Bağlamında)*. Ankara: Gece Akademî, 2018.
- Ebu Zayd, Nasr Hamid Ebu. *İslami Yorum Geleneği ve Kur'an'ın Yeniden İnşası*. çev. Burhanettin Tatar. Ankara: Vadi Yayınları, 1996.
- Ebu Zeyd, Nasr Hamid. *İlahi Hitabın Tabiatı*. çev. Mehmet Emin Maşalı. Ankara: Kitabiyat Yayınları, 2001.
- Endulusî, Ebu Hayyan. *el-Bahru'l-Muhîr*. Beyrut: Daru'l-Fikr, 1999.
- Fazlurrahman. *İslam ve Modernlik: İslah Çizgisinde Düşünceler*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1990.
- Gadamer, Hans-Georg. *Hakikat ve Yöntem*. çev. Mehmet Ali Kılıçbay. İstanbul: Paradigma Yayıncılık, 2000.
- Gelgeç, Sevim. “Yapay Zekâ Modellerinin Tefsir Tarihi Özelinde İncelenmesi”. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 24/3 (31 Aralık 2024), 493-519. <https://doi.org/10.33415/daad.1583578>
- Gökberk, Ülker. *Yorumsama Kuramı Açısından Yazın Eleştirisi*. Ankara: TDK Yayınları, 1980.
- Güvel, Orhan. “Sebeb-i Nüzulle Yetinmenin Âyetlerin Nesnel Anlamlarını Tespitte Yol Açtığı Sorunlar: Hucurât 49/12. Âyeti Örneği”. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/1 (15 Mart 2025), 72-92. <http://dergipark.org.tr/tr/doi/10.51702/esoguifd.1569413>

- Hanafî, Hasan. *İslamî Hermenötik: Geleneksel Yoruma Karşı Alternatif*. çev. Ahmet Elmalî. Ankara: Fecr Yayınları, 2001.
- Harb, Ali. “en-Nassû ve'l-Hakika”. *Nakdu'l-Hakika*. Beyrut: el-Merkezu's-Sekafe el-Arabî, 1993.
- Haton, Jean Paul - Haton, Marie Christine. *Yapay Zekâ*. çev. Ayşen Emekçi-Alev Türker. İstanbul: İletişim Yayınları, 1991.
- İbn Aşûr, Muhammed Tahir. *et-Tahrir ve't-Tenvir*. Tunus: Dâru Tunusiyye, 1984.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fida İsmail b. Şihabiddin Ömer b. *Tefsiru'l-Kur'an'il-Azim*. Riyad: Daru't-Tayyibe, 1999.
- İbn Manzur, Ebu'l-Fazl Muhammed b. Cemaluddin İbn Manzur. *Lisanu'l-Arab*. Beyrut: Dâru's-Sadr, 1993.
- İslamoğlu, Mustafa. *Kur'an'ı Anlama Yöntemi -Tefsir Usulü-*. İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2017.
- Kara, İrfan. *Kur'an Araştırmalarında Yapay Zeka*. İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 2024.
- Kaya, Mesut. “Dönemsel İlmî Şartların Müfessirin Donanımı Üzerindeki Belirleyiciliği –Klasik ve Modern Dönem Mukayesesi-”. *Marife* 13/3 (K 2013), 9-31.
- Kılıç, Sadık. *Tarihsellik ve Akılcılık Bağlamında Kur'an'ı Anlama Sorunu*. İstanbul: İhtar Yayıncılık, 1999.
- Kılıç, Yavuz. *Nesnellik Kavramı*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1997.
- Koçyiğit, Hikmet. “Modern Tefsir Hareketinin Niteliği”. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 17/1 (2013).
- Koçyiğit, Hikmet. “Tefsirin İşlevi”. *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/1 (2011), 169-204.
- Köse, Utku. *Yapay Zekâ Felsefesi*. İstanbul: Doğu Kitabevi, 2022.
- Kurtubî, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed. *el-Câmi'li-Ahkâmî'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-Misriyye, 1964.
- Maturidî, Ebu Mansur Muhammed b. Mahmud. *Te'vilatü'l-Kur'an*. Lübnan: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2005.
- Maverdî, Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habib el-Basrî. *en-Nüket ve'l-Uyun*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.
- Mukatil, Ebü'l-Hasen Mukatil b. Süleyman b. Beşîr el-Ezdî. *Tefsiru Mukatil b. Süleyman*. Beyrut: Daru İhya-i Turasi'l-Arabi, 1423.
- Mücahid b. Cebr. *Tefsiru Mücahid*. Mısır: Daru'l-Fikri'l-İslamî, 1989.
- Nesefî, Ebu'l-Berekat Abdullah b. Muhammed b. *Medariku't-Tenzil ve Hakaiku't-Te'vil*. Beyrut: Dâru'l-Kelime't-Tayyib, 1998.
- Öztürk, Mustafa. *İlahi Hitabın Tefsiri*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2018.
- Razî, Fahrüddîn. *Mefâtihu'l-Gayb*. Beyrut: Dâru İhyai't-Turasi'l-Arabi, 1999.
- Sabunî, Muhammed Ali. *Safvetu't-Tefasir*. Kahire: Daru's-Sabunî, 1997.

- Sıcak, Ahmet Sait. *Kur'an Tefsirinde Öznellik*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora, 2013.
- Suyutî, Celaluddin. *el-İtkan fî Ulumi'l-Kur'an*. Mısır: Heyetu'l-Mısriyye, 1974.
- Şâfîî, Ebu Abdillâh Muhammed b. İdris b. Abbas. *Tefsiru İmam Şafîî*. Suudi Arabistan: Daru't-Tedmiriyye, 2006.
- Şirbinî, Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed el-Hatîb. *es-Sırâcu'l-Munîr*. Kâhire: Matbaatu Bulak, 1285.
- Taberî, Muhammed b. Cerir. *Câmiu'l-Beyan 'an Te'vîli Ayi'l-Kur'an*. Kahire: Müessesetu'r-Risale, 2000.
- Tatar, Burhanettin. "Kur'an'ı Anlama Sorunu Üzerine Bazı Düşünceler". *Eskiye* 26 (Bahar 2013), 194-201.
- Topçuoğlu, Ayşenur. "Yapay Zeka". *Bilim ve Teknik Dergisi* 409 (Aralık 2001), 38-47.
- Turing, Alan Mathison. "Computing Machinery and Intelligence". *Mind* 59 (1950), 433-460.
- Yerinde, Adem. "Müşkilü'l-Kur'an". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/164-167. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Yılmaz, Atıncı. *Yapay zekâ*. İstanbul: Kodlab Yayınları, 2020.
- Yılmaz, Hasan. *Anlam ve Yorum Bağlamında Kur'an'ın Anlaşılması*. Ankara: Gece Akademi, 2019.
- Zeccâc, Ebu İshak İbrahim b. es-Serî. *Meâni'l-Kur'an ve İ'rabuhu*. Lübnan: Alemu'l-Kutub, 1988.
- Zemahşerî, Ebu'l-Kasım Mahmud b. Ömer Carullah. *el-Keşşâf 'an Hakkâ'iki Gâvâmi'zî't-Tenzîl ve 'uyûni'l-Ekâvîl fî Vücûhi't-Te'vîl*. Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-Arabî, 1987.
- Zerkeşî, Muhammed b. Abdullah Burhaneddin. *el-Burhan fî ulumi'l-Kur'an*. Beyrut: Daru İhya-i Kutubi'l-Arabî, 1957.
- "ChatGPT (GPT-4)". Erişim 12 Mayıs 2025. <https://chat.openai.com/>
- TDK. Erişim 30 Eylül 2025. <https://sozluk.gov.tr/?ara=yapay%20zek%C3%A2>